

קנין רכוב ומנהיג

דוד הנשקה

(א) גרסינן בב"מ (ח,ב): "רכוב במקום מנהיג איבעיא ליה (לרב יהודה אליבא דשמואל) מאי: רכוב עדיף, דהא תפוס בה, או דילמא מנהיג עדיף, דאזלא מחמתיה". ומוכח לכאורה, דהא ודאי דלשמואל רכוב לחודיה קני ומנהיג לחודיה קני, ומכל מקום מיבעיא ליה כשנסתרים קנינים אלו אהדדי הי מיניהו עדיף. שאילו היה סובר שרכוב לחודיה או מנהיג לחודיה לא קנו, אין מקום לספיקו ברכוב במקום מנהיג, דלא רק זה במקום זה לא קונה אחר מהם, אלא אפילו לחודיה. והנה בהמשך הסוגיא (ט,א), מוכיחה הגמרא מברייאת דקתני: "אחד רכוב חמור ואחד תפוס במוסרה, זה קנה חמור וזה קנה מוסרה, שמע מינה רכוב קני, ושירש רש"י שם: "שמע מינה רכוב קני - שלא במקום מנהיג, וכיוון שלא במקום מנהיג קני כוליה, במקום מנהיג פלגי". וכבר הקשו הראשונים שדברי רש"י אלו סותרים להנחת היסוד של הסוגיא, שאף על פי שרכוב לחודיה קני, מכל מקום יש לומר, שבמקום מנהיג לא קני, כפי שהתבאר לעיל. ונדחקו הרבה ראשונים ואחרונים בישוב פליאה זו, ועדיין לא נתיישבו הדברים כפשוטם (עי' חוס' הרא"ש כאן, מהרש"א, ביח הלוי ח"ג סי' מג, ועוד).

ובקצוה"ח (סי' רס"ט סק"ב) פירש דבעית הגמרא ברכוב במקום מנהיג היא לענין מוחזק, כשבאים לפנינו אחד רכוב ואחד מנהיג וכל אחד סוען לבעלות על הבהמה, איזהו המוחזק. אבל לענין דין הקנין, כשאינן הנידון מיהו הבעלים מכבר, אלא קנינו של מי עדיף, לפי הלכות קנינים, לקנות מעתה, בזה, אם הרכוב לחודיה קונה, על כורחך אף במקום מנהיג קונה, עיין שם בטעמו. ולפי זה יושב דעת רש"י, שמה שפירש בברייחא דזה רכוב חמור, הוא לענין דין הקנין, ומה שנסתפקה הגמרא הוא לענין דין מוחזק, ואין הדברים נוגעים זה בזה. אך כבר דחו האחרונים את פירושו, שבפירוש רש"י לבעיית הגמרא ברכוב במקום מנהיג מבואר להדיא שלענין דין הקנין איירי, ולא רק לענין המוחזקות. ועוד, שאם דין הקנין אינו כלול בבעיית הגמרא כלל, מה הכריחו לרש"י להכנס לבעיה זו, שאינה מענין הסוגיא. וברור שכוונת רש"י שמכאן מוכחח הבעיה בה עוסקת הסוגיא, ברכוב במקום מנהיג והדרא קושיא לדוכתא.

והנה, שיטת רש"י, שרכוב הוא ברוכב על הבהמה בלא שהולכת מחמת רכיבתו, כמפורש לעיל (ח,א) ד"ה "דרכוב קני", ובסוגין ד"ה "מנהיג לחודיה", וכפי שכן היא שיטת הריצב"ש המובא בשטמ"ק בסוגין. ולפי זה קשה מהי סברת בעיית הגמרא ברכוב במקום מנהיג, שאף על פי שרכוב

לחודיה קני, מכל מקום במקום מנהיג, מנהיג בלבד קונה. דבשלמא לשיטת הראשונים בסוגין, דרכוב היינו שהבהמה הולכת מחמתו, נמצא שישוב הקנין ברכוב ובמנהיג זהים, מחמת הליכת הבהמה, ולכך כשמזדמנים יחד יש מקום להסתפק שמא הולכת הבהמה רק מחמת המנהיג, כפי שפירשו הראשונים, ושוב אין יסוד לקנינו של הרכוב, שאינו קונה אלא מחמת שגורם להליכת הבהמה. אבל לרש"י וסיעתו, שרכוב קונה מחמת עצם החפיסה שבמעשה הרכיבה, ואין צריך כלל בהליכת הבהמה, אם כן כיוון שרכוב לחודיה קני, אף במקום מנהיג יקנה, דהא יסוד קנינו, מעשה החפיסה שברכיבה, אינו נסתר כלל מיסוד קנינו של המנהיג, שהוא הליכת הבהמה מחמתו. ובצידו השני של הספק, שרכוב במקום מנהיג - רכוב עדיף, אף על פי, שמנהיג לחודיה קני, כבר פירש רש"י שם, שהוא משום שיש לומר שמשיכה כלל אינה מועילה לקנין כל שהחפץ הנמשך כבר חפוס על ידי אחר, ולכך רק לחודיה קונה המנהיג, אבל במקום רכוב אין משיכת המנהיג מועילה על רקע חפיסת הרכוב בבהמה. אבל מאידך גיסא, מדוע אמר, שאף על פי שרכוב לחודיה קני, במקום מנהיג אינו קונה, לא נתפרש בדברי רש"י שם, וודאי אין סברא לומר שתפיסת הרכוב מחבטלת וחסרת משמעות כל שיש גם מנהיג, דתפיסת הרכוב עדיפא טפי (ועי' בית הלוי שם).

והנראה בביאור הדברים, דהנה במהלך הסוגיה רצה רב יהודה להוכיח שלשמואל רכוב לחודיה לא קני, וכל שכן במקום מנהיג. והקשו הראשונים כיצד יתכן לומר שרכוב לחודיה לא קני לשמואל, והא דרכוב במקום מנהיג, חידש שמואל שרק אחד מהם קונה ונסתפק רב יהודה איזהו, ומוכח דרכוב לחודיה קני, שאם לא כן, מה מקום לומר שבמקום מנהיג אינו קונה, הא אפילו לחודיה לא קני. ותירצו הראשונים דהא גופא מספקא ליה לרב יהודה, האם איירי שמואל ברכוב לחודיה ומנהיג לחודיה, ובזה הוא דקאמר דאחד קונה והאחר אינו קונה, או דאיירי ברכוב במקום מנהיג, אבל רכוב לחודיה ומנהיג לחודיה ודאי קנו. ולזה הוכיח ענה רב יהודה, דלשמואל רכוב לחודיה לא קני, ועל כורחך דמאי דאמר שמואל - ברכוב ומנהיג לחודיהו קאמר. אבל הריצב"ש, המובא בשטמ"ק, חירץ באופן אחר, וזו לשונו: "קשיא, לשמעין שמואל דרכוב לחודיה לא קני, וכל שכן במקום מנהיג, ואמאי נקטיה למילחיה במקום מנהיג? ונראה לי דמשום הכי נקטה ברכוב במקום מנהיג לאשמועינן רבוחא, דמנהיג במקום רכוב קני, דהוה אפשר למימר דאף על גב דמנהיג לחודיה קני ורכוב לא קני וכל שכן במקום מנהיג דלא קני, מיהו מנהיג במקום רכוב נמי אפשר דלא קני, שהרי אין משיכתו מפורסמת, שהרי יש לומר שמחמת הרכוב הולכת, והוא אמינא דלא זה ולא זה יקנה,

משום הכי נקטה ברכוב במקום מנהיג דמנהיג קני ורכוב לא קני".
הרי שלריצב"ש פירוש אחר בסוגיה, שיש מקום לומר, שעצם מציאות
הרכוב, אף שאינו קונה כלל, מכל מקום מונעת רכיבתו אה קנינו של
המנהיג, ובדעת רש"י יש לומר אף באופן אחר מהסברו הנ"ל של
הריצב"ש, שאף שודאי הבהמה הולכת מחמת המנהיג, מכל מקום אין
תועלת במשיכה כל שהבהמה הנמשכת כבר חפוסה על ידי הרכוב, שהפיסח
הרכוב מעכבת אה קנינו של המנהיג, אף על פי שהרכוב אינו קונה
כלל אף לחודיה.

ולפי זה נמצא שאפשר לפרש אה עצם ספיקו של רב יהודה בר'
שמואל באופן אחר: ברכוב במקום מנהיג אמר שמואל שאחד מהם קונה,
ומסקא ליה לר"י האם הרכוב קונה, ואם כן ודאי שרכוב לחודיה
קני, ואף במקום מנהיג קנינו עדיף וכן"ל; או דילמא המנהיג קונה,
שאינן רכוב קונה כלל אפ"י לחודיה, ולכך ודאי דאף במקום מנהיג
אינו קונה, אלא שמכל מקום קמ"ל שמואל דמנהיג קונה, ואינן אחיזת
הרכוב מונעת קנינו, כך שניהם לא קונים, אלא שפיר קונה המנהיג.

מעתה מתיישבת היטב שיטת רש"י בביאור הסוגיה, דכיוון דסבירא
ליה דרכוב אינו אלא תפוס בבהמה, אך אינה הולכת מחמתו, ממילא סבירא
ליה שבאמת אין כל צד לומר שרכוב לחודיה קני ובמקום מנהיג לא קני,
שהרי אף במקום מנהיג אין יסוד קנינו של הרכוב מתערער וכמו שנחבאר.
ואף ספיקו של רי' מחפרש לפי זה כנ"ל. ולכך שפיר פירש רש"י בכרייתא
דאחד רכוב חמור דאי מוכחינן דרכוב לחודיה קני, על כרחך אף במקום
מנהיג קני לכל הפחות פלגא.

אמנם לכאורה יש לתמוה, אמאי פירש כך רש"י רק בראיה זו שהביאה
הגמרא מברייתא דאחד רכוב חמור, שהרי היה מקום לפרש כן כבר בראיית
הגמרא הקודמת, ממחני' דשניי'ס אוחזין, דמוכחינן מינה דרכוב לחודיה
קני, ולא פירש שם רש"י דמדרכוב לחודיה קני אף במקום מנהיג קני.
אבל באמת מוכח מדברי רש"י החם שאינו מפרש כך את הוכחת הגמרא כלל,
שבד"ה "אלא לאו רבנן" פירש רש"י בזה הלשון: "ואשמועינן דביושב הוא -
דפסור, אבל רכוב לא, ותיובתא לר"י דפשט רוכב - מיושב". ומוכח להדיא
שאינן מכאן ראייה להא דרכוב קני, אלא רק להא דאין לפשוט רוכב מיושב,
וכבר תמהו המפרשים אמאי לא כתב רש"י כפשוטם של דברים, שמוכח מכאן
יותר מזה, לעיקר עניננו, דרכוב קני (עיינן פני יהושע, נחלת דוד, ועוד).

ונראה דלרש"י באמת לא מוכח כלל ממתני' דרכוב קני אפילו לחודיה, דהא כבר הקשו הראשונים דאי איכא לאוכוחי ממתני', אמאי לא הוכחנו דאף במקום מנהיג קונה הרכוב, דהא בהכי איירי מתני', ותירצו, דאף שמדיני קנין רכוב לא קונה במקום מנהיג, מכל מקום במתני', דאיירי לענין המוחזקות, לקבוע מיהו הבעלים שמכבר, רכוב חשוב מוחזק כמנהיג וחולקים, ולכך ליכא לאוכוחי ממתני' דאיירי לענין מוחזק, לדין הקנין שבו נסתפקנו ברכוב במקום מנהיג. אבל מכל מקום מוכח ממתני' דרכוב לחודיה קני, דאי אף לחודיה לא קני, לא היה נחשב אפילו כמוחזק, דבעינן חזקה הראויה לקנין, לפחות במקום שכנגדה קיימת מוחזקות הקונה (עיין רשב"א, ר"ן ותוס' ד"ה "רכוב הוא" ומהרש"א שם, וד"ה "או דילמא"). ונראה דלרש"י לא בעינן חזקה הראויה לקנין בכל ענין, ואפילו כשנגד מוחזקות זו עומדת מוחזקות הראויה לקנין - אין בכך פגם במוחזקות זו שאינה ראויה לקנין. וממילא כשם שליכא לאוכוחי ממתני' דרכוב קני במקום מנהיג, שמתני' לענין מוחזקות נשניה, ובעייתנו בדיני קנין אמורה, הוא הדין ליכא לאוכוחי מינה דרכוב לחודיה קני, ומאותו טעם עצמו. ולכך פירש רש"י שאין ההוכחה ממתני' אלא דשאני רכוב מיושב. ופירוש הדברים, דביושב סבירא ליה לרבנן בדין כלאים דפטור משום ד"לאו מידי מעשה עביד" (לשון רש"י בד"ה "ומדאפיק"), וביאור הדבר שאין היושב עושה מעשה הפיסה אקטיבי בהמה, אלא אדרבא, נישא הוא באופן פסיבי ע"י הבהמה. ור"י שרצה לפשוט רכוב מיושב על כרחך סבירא ליה שאף רכוב גדרו כן, שאינו חופס את הבהמה אקטיבית, אלא נישא על ידה כשהוא פסיבי. וזהו שמוכח ממתני', דתתני שהרכוב חשוב מוחזק, ומוכח שנחשב כחופס את הבהמה במעשה אקטיבי, שאילו היה נחשב כנישא על ידה פסיבית - אף מוחזק לא היה נחשב, שלא רק שאינו מעשה קנין, אלא אף מוחזקות אין בזה, אם אינו אלא נישא ונסבל ע"י הבהמה (ועיין שם"ק בשם מהר"י כץ). אבל לענין הקנין אין ראייה ממתני', דלא איירי אלא במוחזקות, ולשון הגמרא "שמע מינה דרכוב קני" יתפרש לפי רש"י דכיוון דרכוב שאני מיושב וליכא ראייה מכלאים דרכוב לא קני, שוב אפשר לומר דקני, אך אינו מוכח. ואם כן מיושב היטב הא דלא כתב רש"י אף כאן שכיוון שרכוב לחודיה קני, אף במקום מנהיג קונה, דאפילו לחודיה לא מוכח מכאן דרכוב קני, מה שאין כן בבדייתא דאחד רכוב חמור.

(ב) בפ"ז מהל' גזלה ואבדה הל"ז כתב הרמב"ם בזה הלשון: "היה אחד רוכב ואחד אוחז במוסרה, הרוכב קנה הבהמה". ובפרק ב' מהל' מכירה ה"ו כתב הרמב"ם: "כיצד קונים את הבהמה? במשיכה. אין צריך לומר אם משכה והלכה או שרכב עליה והלכה בו שקנה, אלא אפילו קרא

לה ובאה, או שהכיסה במקל ורצה בפניו, כיוון שעקרה יד ורגל קנאה".
וקשה שבהל" מכירה מבואר שאין הרכוב קונה אלא כשהבהמה הולכת מחמתו,
ואילו בהל" אבידה לא מוזכר תנאי זה, ומשמע להדיא שהרכוב קונה ללא
הליכה, וכשיטת רש"י והריצב"ש דלעיל. עוד קשה, שמבואר בהל" מכירה
שם דהא דרכוב קני הוא משום שפי מהא דקונה באופן שהכיסה ורצה לפניו,
והרי דין זה דהכיסה הוא ברייתא ערוכה בקידושין (כב, ב), ואילו דין
רכוב הוא ספק בסוגין, ויש אף מן הראשונים שפסקו, עפ"י דברי רב
יהודה, שרכוב אינו קונה אם אינו מנהיג.

ונראה שלרמב"ם אין כל הדיון בסוגין אי רכוב קני – אלא בקניית
אבידה או הפקר, שבזה מספקא ליה אי רכוב קני, ופירושו רכוב ללא
הליכה הבהמה, כרש"י וסיעתו; אבל בקנין שדעת אחרת מקנה כבמכירה
ובמחנה, לא סגי בקנין רכוב, אלא כשהולכת הבהמה מחמתו שאז נחשב הדבר
כמשיכה. ובאמת כן מפורש במאירי בסוגין שכתב בזה הלשון: "ואף על פי
שלענין קניה מחברו אין הבהמה נקנית ברכיבה ללא הנהגה, מכל מקום
לענין מציאה קנה". וכך משמע מלשון הנמוק"י במתני": "שמעינן מהכא
דרוכב או מנהיג שניהם שוים לקנות בהמה מן ההפקר, כיון שהרכוב בועט
בה ומנהיגה ברגליו או לא". אלא שחילוק זה צריך ביאור: מאי שנא
קנייה מן ההפקר, דסגי בה ברכוב, מקניה מחברו דבעינן בה הנהגה ומשיכה.

והנראה בביאור הדברים, דשאני קנין שדעת אחרת מקנה מקנין מן
ההפקר ביסוד ענינם: תהליך קניית שדעת אחרת מקנה, כמכירה ומחנה, הרי
הוא כפול: (א) החפץ יוצא מרשותו הקודמת, רשות המקנה, (ב) החפץ נקנה
ונכנס לרשות הקונה, משא"כ בקניית אבדה והפקר, שאין ההפקר רשות
חיונית בפני עצמה, שצריך החפץ ראשית לצאת הימנה, כדי שיוכל להכנס
לרשות הקונה, אלא ההפקר העדר רשות הוא (וראה ערך הפקר באנציקלופדיה
תלמודית, הערה 73), ולפיכך תהליך הקניה מן ההפקר אינו אלא הכנסת
החפץ לרשות הקונה, ללא צורך בפעולת הוצאה מרשותו הקודמת. ולפי זה
נראה שקנין רכוב ללא שהבהמה הולכת מחמת רכיבתו אינו שייך אלא במציאה
והפקר, דהתם אין הצורך אלא בהחלת רשות הקונה על החפץ, ללא הוצאתו
מרשותו הקודמת וכיוון שרכוב על גבי הבהמה ותופס בה תפיסת – שלטון
הרי זה קנה. מה שאין כן במכירה ומחנה, דהתם בעינן שתצא הבהמה מרשות
המקנה בשלב הראשון, שרק אז שייך להחיל עליה את רשות הקונה, ולפיכך
לא סגי בכך שהקונה רכוב ותפוס, אלא בעינן שתלך מחמתו ויחקיים כאן
גדר משיכה, שבהליכה ובמשיכה יוצאת הבהמה מרשותה הקודמת, ואזי שפיר
קונה אותה ע"י תפיסתו.

וכן מצינו בקנין הגבהה שחילקו בו ראשונים (עי' חו"מ ב"ק כ"ט, ב' ד"ה "אלא" ורא"ש ורשב"א שם, ועוד) בנן הפקר לדעת אחרת מקנה, שבקניה מן ההפקר אין צריך שיגביהנו ג' טפחים, ואילו בקנין שדעת אחרת מקנה, צריך להגביהו לפחות ג' טפחים, וכיארורו כנ"ל, שבקנין שדעת אחרת מקנה צריך הוצאה מן הרשות הקודמת, ולכך בעינן ג' טפחים, שבפחות מזה חשוב כנמצא עדיין במקומו הקודם, וכדין לבד, משא"כ בקנייה מן ההפקר, שאין צריך בהוצאה מן הרשות הקודמת, אלא רק בהחלת הרשות החדשה, ובזה סגי בפחות מ-ג' טפחים.

ומשום כך מצינו דעות שהבטת בהפקר קונה, שאע"פ שאין בהבטת זו משום הוצאת החפץ ממקומו, מכל מקום יש בה משום כניסה לרשות הקונה, וכמש"כ הרמב"ם בפ"ב מהל' נדרים הי"ט: "דבר המופקר שבא אחד ושמרו והיה מביט בו שלא יטלנו אדם" וכו', אלא שלשיטתו שהבטת אף בהפקר אינה קונה, הרי זה משום שאין בהבטת די כדי להכניס את החפץ לרשותו. אבל במכירה ומחנה אין כלל מקום לומר שהבטת קונה, דהתם בעינן הוצאת החפץ מרשותו הקודמת.

מענה מתיישבת היסב שיטת הרמב"ם, שבהל' מכירה הצריך, בנוסף לעצם מעשה הרכיבה, שחלף הבהמה מחמתו, וללא זה אינו קונה, שבמכירה ומחנה בעינן הוצאת הבהמה מרשות המקנה כדי שיוכל הקונה להחיל עליה את רשותו, ולכך לא סגי בעצם התפיסה שברכיבה, אם אינו מוליכה ומוציאה מרשותה הקודמת. מה שאין כן בהל' גזלה ואבדה, דאיירי בקנייה מן ההפקר, ולכך הסתפק ברכוב ללא הליכה מחמתו, כרש"י וסיעתו, שעל כל פנים יש בזה תפיסת שלטון בבהמה והכנסתה לרשותו, אף שאין כאן הוצאה מן הרשות הקודמת, שבקניה מן ההפקר אין בזה צורך וכמו שנתבאר. ולכך כתב בהל' מכירה שקנין רכוב פשוט ספי מהקנין שבהכיסה ורצה לפניו, שקנין רכוב בו מסופק סוגין, אינו ענין כלל לקנין רכוב בו איירי התם הרמב"ם, דבסוגין הספק ברכוב ללא הליכת הבהמה, ואינו ענין אלא לקנייה מן ההפקר, מה שאין כן הרכוב שבהל' מכירה שם שהיא עם הליכת הבהמה, מדין משיכה, ובזה לא נפל ספק מעולם שקנה.